

Komentari i bilješke / Comments and Notes

Osvrt na Macanovu recenziju knjige *Socijalna etika* Waltera Kerbera

S velikim sam zanimanjem pročitao opširnu recenziju knjige *Socijalna etika* Waltera Kerbera koju ste objavili u Vašem časopisu [*Prolegomena* 1, 2003: 73–79]. Moram priznati kako sam, kao prevoditelj opširno recenzirane knjige, potajno očekivao da se netko od recenzenata osvrne na neke, za svakoga prevoditelja na hrvatski jezik, izrazito zahtjevne njemačke filozofske pojmove i izraze te možebitno predloži neka kvalitetnija i bolja rješenja koja ne bi bila samo izraz pukoga “Besser-Wissen”, nego bi se pokušala što bolje usredotočiti na samu stvar o kojoj se radi. Pater Macan je u svojoj recenziji ukazao na teškoću prevođenja, pa čak i na neprevodivost nekih njemačkih izraza, primjerice “verpflichtendes Sollen” – na čemu sam mu vrlo zahvalan – te doista pokušao oprezno predložiti neka moguća rješenja. Njegovi prijedlozi se odnose na neke zaista važne filozofsko-etičke pojmove kao što su npr. “Sollen” i “Gesinnung”, ali isto tako i na neke trivijalnosti koje djelomice pogadaju, a djelomice, na žalost, mimoilaze stvar o kojoj se radi. Jedan od stožernih pojmova zapadnjačkoga socijalnog nauka, a time i Kerberove knjige, jest latinski pojam “bonum commune” koji Kerber na njemačkom izlaže pomoću dvaju međusobno srodnih, ali ipak različitih njemačkih izraza “Gemeinwohl” i “Gemeingut”. Pater Macan je također ukazao na teškoću iznalaženja adekvatnih hrvatskih izraza za navedene njemačke pojmove. No, neko moguće rješenje nije ponudio, izuzev što je zagovarao da se umjesto moga prijevoda “opće dobro” za “Gemeingut” radije rabi izraz “zajedničko dobro”. Prije nego se osvrnem isključivo na recenzentove oprezno formulirane prijedloge, želim izričito naglasiti kako ovaj moj osvrt na recenziju nije nikakva “replika” ni – ne daj Bože – “ispravak netočnoga navoda”, nego samo jedan pokušaj moga obrazloženja, motiviran isključivo zauzeću za stvar o kojoj se radi.

1) “(...), wie stark ich mich der neuscholastischen Überlieferung verpflichtet weiß”. Za ovu, krajnje trivijalnu rečenicu, koju sam preveo “kako snažno me obvezuje novoskolastička predaja”, uvaženi recenzent predlaže: “koliko toga imam zahvaliti novoskolastičkoj predaji”. Smislaono – ali zaista u *najširem smislu* – moglo bi se i tako prevesti. No, mislim da bi onda ta rečenica na njemačkome jeziku trebala glasiti: “(...), wieviel (was) ich (alles) der neuscholastischen Überlieferung zu verdanken habe”. Možda bi ju, u kontekstu u kojem je izrečena misao, bilo moguće također prevesti: “koliko sam privržen novoskolastičkoj predaji”. Kerber želi naglasiti da je doista privržen novoskolastičkoj predaji, ali da, isto tako, u nekim točkama od te tradicije i odstupa. Ovdje je upotrijebljen njemački glagol *verpflichten*, a na njega se želim posebice osvrnuti, jer smatram da je za prijevod ove cijele knjige bilo vrlo važno jezično i sadržajno razlučiti značenje riječi: *Pflicht*, *Verpflichtung* i *Sollen*, upravo stoga što iz navedenih recenzentovih prijedloga nije razvidno (pa i iz gore već navedene rečenice) da je uopće uzeo u obzir njemački glagol *verpflichten* i imenicu *Verpflichtung*.

2) Glede “Sollen”: Kakogod se ta riječ prevela na hrvatski, ona neminovno gubi jedan dio kantovske dimenzije, naime, Kantovo čisto, formalno i imperativno “du sollst!”. U bilo kojem kontekstu da je upotrijebljena, a poglavito u etičkom kontekstu kao što je to slučaj u ovoj studiji, njezino Kantovo podrijetlo i određenje se, po meni, ne smiju ni u prijevodu izgubiti iz vida. To isto vrijedi i za riječ “Gesinnung”. Pater Macan na kraju opširne recenzije “predlaže” da se *Sollen* prevede kao obveza, a *Pflicht* kao dužnost. To bi se, ovako izvučeno iz konteksta, zacijelo moglo i zastupati i braniti. No, iz ovoga, kao i iz nekih drugih prijedloga, čini mi se kako mu je vjerojatno promaklo da Kerber u svojoj knjizi rabi tri različite riječi u ovom kontekstu: *Pflicht*, *Verpflichtung* i *Sollen*. Kako bih što vjernije preveo, a istodobno i očuvao bitnu etičku dimenziju tih pojmova, odlučio sam *Sollen* prevesti kao “trebati”, *Pflicht* kao dužnost, a *Verpflichtung* (riječ koju recenzent nije uvrstio u svoje prijedloge) preveo sam kao “obveza”. Ako recenzent predlaže da se *Sollen* prevede kao obveza, a *Pflicht* kao dužnost: kako onda prevesti *Verpflichtung*? Na jednom običnom njemačkom primjeru pokušat ću obrazložiti svoju odluku. Claudio Abbado je poznati dirigent. Berlinska filharmonija ga dovodi za svoga dirigenta. Onda se kaže: Berliner Philharmonie hat den berühmten Dirigenten C. Abbado auf drei Jahre *verpflichtet*. To znači: Njegova individualna, osobna dužnost (*Pflicht*), kao dirigenta, trajno ostaje dirigitirati. Dirigent *treba* (*soll*) dirigitirati. No Berlinska filharmonija ga je, sada kao svoga vodećega člana, ugovorom “obvezala” (*verpflichtet*) na tri godine. Er *soll* (1) seine *Pflicht* erfüllen und gleichzeitig *soll* er (2) seiner *Verpflichtung* nachgehen. On, dakle, istodobno *treba* (*soll*) kao dirigent ne samo dirigitirati – što je njegova trajna (individualna, osobna) dužnost (*Pflicht*) –, nego također ispuniti ugovorom utvrđenu obvezu (*Verpflichtung*) prema Berlinskoj filharmoniji. U oba slučaja se radi o tome “trebati” (*Sollen*). To *Sollen* (*das Gesollte*, kako je na nekoliko mjesta upotrijebljeno),

koje se tiče i *Pflicht* i *Verpflichtung* (dakle i *dužnosti* i *obveze*) teško je adekvatno izraziti na hrvatskom. I *Pflicht* i *Verpflichtung* (i dužnost i obveza) su ukorijenjeni u tom čisto formalnom i imperativnom Kantovom “trebati” (*Sollen*). Ta kantovska dimenzija je u Kerberovoj knjizi očita. I dužnost i obvezu *treba* ispuniti. Ni osobna dužnost (*Pflicht*) osobe i pojedinca kao takvoga, a ni njegova društvena obveza (*Verpflichtung*) ne mogu ga dispenzirati od toga čistoga, formalnog i imperativnoga: “du sollst!”, koje je Kerber izričito zadržao u svome spisu označujući ga izrazima: *Sollen*, i *das Gesollte*, te ga na taj način jasno i razgovijetno razlučio od izraza *Pflicht* i *Verpflichtung*. *Sollen* (obveza kako uvaženi recenzent predlaže) i *Pflicht* (dužnost) nisu u jednoj ravnini, nego su *Pflicht* (*dužnost*) i *Verpflichtung* (obveza, pojam koji u recenzentovu prijedlogu uopće nije uzet u obzir) nešto što se *treba* (*soll*) ispuniti. Stoga sam se odlučio to (*Sollen*) prevesti kao “trebati” te mislim da je ovaj moj prijedlog jezično korektan, a i sadržajno odgovara stvari o kojoj se radi. Moglo bi se, zacijelo, raspravljati o tomu: nije li možda bolje prevesti ga kao “trebanje”? Isto vrijedi i za *Gesinnung*. Recenzentov prijedlog (osvjedočenost ili stav) ne smatram netočnim, s tim da “osvjedočenost” smatram sretnijim izrazom. “Stav” bi se njemački izrazilo prije kao *Stellungnahme* ili kao *Einstellung* (i *Stellungnahme* i *Einstellung* označavaju *stav* prema *nečemu*, prema nekom *objektu* što je kod pojma *Gesinnung* posve isključeno), ali zacijelo ne kao *Gesinnung*. Moj profesor Ivan Bubalo mi je jednom zgodom rekao da bi se *Gesinnungsethik* možda moglo prevesti kao “etika moralne naperenosti”, Josip Talanga taj izraz prevodi kao “etika osviještenosti”, a u socijalističkim prijevodima “od Vardara pa do Triglava” rabi se isključivo “etika čiste volje”. Ovo treće za mene, naravno, nije moglo ni doći u obzir. Odlučio sam se za izraz “nastrojenost”, imajući uvijek na umu, da je *Gesinnung* isto kao i Heideggerovu *Befindlichkeit* nemoguće adekvatno izraziti na hrvatskom jeziku (pogotovu ne jednom jedinom riječju). Jedino mi nije posve razvidno da “nastrojenost” – kako to smatra recenzent – u hrvatskom jeziku ima “pejorativni prizvuk”, a u njemačkom jeziku nema. Smatram da “nastrojenost”, upotrijebljena sama za sebe, u hrvatskom nema izraziti “pejorativni prizvuk”, ali da se u hrvatskom, isto kao i u njemačkom, može biti prijateljski nastrojen i neprijateljski nastrojen (*freundlichgesonnen*, *wohlgesonnen*, *feindlichgesonnen*) kao i pronjemački i protunjemački nastrojen. Možda bi se moglo u ovom konkretnome slučaju za *Gesinnung* također reći, ali zaista u najširem smislu, “uvjerenje”. Tako se recimo kaže za one koji su iste nastrojenosti, istoga uvjerenja, za istomišljenike “die Gleichgesinnten”.

3) “Ethik der menschlichen Ordnungen”: Recenzentov prijedlog “etika ljudskoga poretka” stoji, ali zaista ne u kontekstu u kojem je izraz upotrijebljen. Za razliku od recenzenta, prevoditelj ne može i ne smije reći: “držim da autor ovdje nije mislio na to, nego na ...”. Ja zbilja ne znam, niti mogu znati, na što je pater Kerber mislio, jer me, kao prevoditelja nekoga pojma, obvezuje samo i isključivo tekst i kontekst u kojem je napisan. Nje-

mačka riječ *Ordnung* ima široki spektar značenja jer je prijevod lat. riječi *ordo*. U ovoj knjizi, ovisno o kontekstu, prevodio sam je kao: red, poredak, uređenje i ustroj. Kerber ovdje navedeni izraz (ne slučajno) rabi u množini (*menschliche Ordnungen*, a ne *menschliche Ordnung*), pa sam se stoga odlučio prevesti ga kao “ljudski propisi”, a možda bi se moglo reći i “ljudske uredbe” (ovdje se ne misli samo na zakone, nego na sve uredbe, ugovore, zakone, statute, pa čak i ustav, dakle, na sve ono što konstituira društvene institucije kao institucije). To je eksplicitno rečeno u §3 koji je naslovljen: “Socijalna etika kao etika institucija”, a u kojem je gore navedeni izraz upotrijebljen. Stoga sam to pokušao supsumirati pod pojam “ljudskih propisa = *menschliche Ordnungen*”. Time se nikako ne želi dovesti u pitanje da su sve te ljudske institucije, a i uredbe kojima se one konstituiraju – što je recenzent svojim prijedlogom vjerojatno želio i naglasiti – istom omogućene čovjekovom društvenošću (*zoon politikon*) kao bitnom odredbom njegove naravi.

4) “Leistungsgerechtigkeit”! Recenzentov prijedlog “pravednost osobnoga uspjeha u radu” je vrlo širok te, kako mi se čini, poprilično proizvoljno opisan. Izbjegavao sam opisivanje u prijevodu da ne bih pao u napast interpretacijskoga prijevoda. Odlučio sam se za “pravednost učinka”. Navedeni izraz, na ovaj način izvučen iz konteksta, ne izgleda možda na prvi pogled tako jasno – barem ne onomu tko ne poznaje stvar –, ali u kontekstu u kojem je izraz upotrijebljen, jasnoća je dostatno došla do izražaja. Tako recenzent u svome (opširnom i proizvoljno opisanom) prijedlogu rabi tri riječi: osobno (*persönlich*), uspjeh (*Erfolg*) i rad (*Arbeit*). Točno je da su s pojmom *Leistung* povezane riječi rad (*Arbeit*), osobni (*persönlich*) i uspjeh (*Erfolg*). No, taj opisni recenzentov prijedlog (“osobni uspjeh u radu”) istom je onda razumljiv kada se *Leistung* prevede kao učinak (ili možda kao ostvarenje, kako sam na nekim mjestima u ovoj studiji i prevodio taj pojam). Neprijeporna je činjenica da zapadnjačka društva iziskuju isključivo učinak (*Leistungsgesellschaften*). Tom učinku (*Leistung*) mora prethoditi rad = trud (*Arbeit*) (ali ne bilo kakav rad, nego isključivo rad koji se temelji na stručnosti = profesionalnosti), a tek kao *posljedica* – kada se takvim stručnim radom pokaže (ostvari) natprosječno dobar učinak (*Leistung*) – dolazi uspjeh (*Erfolg*). Tako recimo neki liječnik obavlja zamršenu operaciju (radi stručno) i pokaže možda dobar učinak (*Leistung*) za koji je plaćen (*Leistung* se gotovo uvijek plaća, a kada se nešto plati onda se s pravom iziskuje neki učinak), ali operacija ne završi uvijek uspješno. Nije svaki učinak (*Leistung*) istodobno i uspjeh. Tako, primjerice, u nekom športskom nadmetanju oba suparnika moraju pokazati učinak (*Leistung bringen*), ali samo jedan je na koncu uspješan (*erfolgsreich; hat Erfolg*). Svi radnici u tvornici (svaki u svojoj struci) za svoj mukotrpan rad (*Arbeit*) plaćeni su prema svojem učinku (*Leistung*), ali uspjeh (*Erfolg*) varira. Nisu svi (jednako) uspješni i nisu sve tvrtke jednako uspješne. Tako bih ja – kada bih opisno prevodio pojam *Leistungsgerechtigkeit* – predložio: “pravednost profesionalno-osobnoga učinka (ostvarenja)”, ma-

kar postoji i nešto što se zove “kollektive Leistung” = kolektivno ostvarenje (učinak), ali ne bih mogao *Leistungsgerechtigkeit* opisati kao “pravednost osobnog uspjeha u radu”. Ne može se u njemačkom jeziku ni jezično ni sadržajno identificirati uspjeh (*Erfolg*) i učinak (*Leistung*), jer je uspjeh posljedica samo iznimno i natprosječno dobrog učinka (*Leistung*). A “condicio sine qua non” nekoga učinka (*Leistung*) jest stručnost (profesionalnost). Tako će, primjerice, i najmukotrpniji rad (*Arbeit*) teško biti učinkovit (*Leistung bringen*), ako izostane stručnost.

5) “bonum commune”! Recenzent rabi i pledira za “zajedničko dobro”. Ja se, uistinu, nisam mogao odlučiti za taj izraz, unatoč tomu što sam osobno cijenio pokojnoga Tomu Vereša koji je u svojim prijevodima “bonum commune” također prevodio kao “zajedničko dobro” ili kao – što je po meni točnije – “dobro svih”. Po mom mišljenju taj hrvatski izraz “zajedničko dobro” ima, među ostalim, također primisao i prizvuk nečega empirijsko-materijalnoga, što jamačno ne dolazi u obzir kad se radi o ovome stožernom pojmu svekolikoga zapadnjačkog socijalnog nauka koji u Kerberovoj knjizi – što smatram iznimno važnim – ima i svoj filozofski *impetus*. Kerberova *Socijalna etika* zacijelo uvažava, prihvaća i analizira empirijske društvene danosti, ali istodobno, kao filozofska disciplina, izričito tematizira njihovu filozofsku dimenziju. Stoga, unatoč uvaženom recenzentu i cijenjenomu Tomi Verešu, ni sada ne mogu prihvatiti naziv “zajedničko dobro” kao adekvatan prijevod Kerberova, i uopće njemačkoga, “Gemeingut”. U hrvatskom jeziku, primjerice, obiteljski automobil, gradsko kupalište, gradska knjižnica ili pak – kao ekstremni primjer – tzv. real-socijalistička “poljoprivredna dobra” mogu biti “zajedničko dobro”. Sasvim suprotno od ovdje navedenoga, pojam “bonum commune” jest uvijek neka svrha koja se prethodno postavi (*Zielgut*), a ona nije nikada materijalne, nego naprotiv idejne naravi. Potom mi se čini da i skupina kriminalaca može postaviti neki svoj zajednički cilj (*Zielgut*) koji može biti (njihovo) “zajedničko dobro” (*gemeinsames Gut*), ali ne i opće dobro (*Gemeingut*). To isto vrijedi za tzv. skupinu G-8 (Osam velikih) koji također mogu postaviti neki svoj zajednički cilj (*Zielgut*), koji k tomu imaju i enormnu moć taj isti zajednički cilj i ostvariti, ali je – barem za mene – krajnje upitno: je li taj njihov zajednički cilj (*Zielgut*), to (njihovo) zajedničko dobro, uistinu “opće dobro” (*Gemeingut*)? Budući da je iz navedenih primjera razvidno da u hrvatskom jeziku “zajedničko” i “opće” nemaju isto značenje, odlučio sam “Gemeingut” prevesti kao “opće dobro”, a “Gemeinwohl” kao “opća dobrobit”. Zašto?

Taj, po mom mišljenju, stožerni pojam zapadnjačkoga socijalnoga nauka *bonum commune* interpretiram – neovisno o Kerberovoj knjizi – (Kerberova studija koju glede navedene problematike ne želim omalovažiti, ipak nije bila čak ni povod ovoj mojoj interpretaciji), tako što u njemu razlikujem ponajprije njegovu empirijsko-ontičku, potom njegovu teorijsko-ontološku te, na koncu, njegovu eidetsko-idejno-idealnu dimenziju.

a) Empirijsko-ontička dimenzija pojma *bonum commune* kao jedan praktični, zajednički, većinom politički cilj. Na toj razini razumijevanja općega dobra (*bonum commune*) reflektiraju i djeluju današnji političari, počevši od balkanskih mahom “polupismenih” pa sve do njihovih europski obrazovanih kolega. Tu se radi, naime, o nekom trenutačno unosnom, kratkoročnom, te donekle razumski opravdanom političkome cilju (*politisches Zielgut*) koji je u danom trenutku od praktične koristi za neku zajednicu. Oko razumski postavljenog cilja “razbacane” jedinice ili manje zajednice se ujedinjaju, te zajednički djeluju kako bi to zadano “zajedničko dobro” kao cilj (*Zielgut*) i ostvarili. Stoga bih isključivo tu dimenziju pojma “bonum commune” mogao nazvati “zajedničkim dobrom”.

b) Teorijsko-ontološka dimenzija pojma *bonum commune* kao “opća dobrobit” (*Gemeinwohl*). Tu se, naime, radi o promišljanju: kako ostvariti, potaknuti, osmisliti te učiniti atraktivnim i prihvatljivim neki razumski postavljeni cilj (*Zielgut*) bilo koje vrste? Kako ostvariti pretpostavke te postići društvenu klimu u kojoj se neki zajednički cilj najlakše može ostvariti te, nadalje, kako taj cilj može uroditi *zadovoljstvom svih* (*Gemein-Wohl*) koji u njegovu ostvarivanju sudjeluju? Ta se zadaća misaonoga reflektiranja kao i praktičnoga ostvarivanja toga *bonum commune* kao “opće dobrobiti” (*Gemeinwohl*) stavlja u najviše slučajeva pred državu.

c) Eidetsko-idejno-idealna dimenzija pojma *bonum commune* kao uvjet mogućnosti i “opće dobrobiti” i “zajedničkoga dobra”, te kao njihova ideja i ideal. Tek kada se uzme u obzir ta dimenzija pojma *bonum commune*, onda se mogu dostatno razumjeti i prosuditi svi praktični pokušaji njegova ostvarivanja tijekom cijele političke povijesti Zapada. Opće dobro, kao opća ljudska sreća, dano je unaprijed svakomu postavljanju nekoga cilja (*Zielgut*) kao i svakomu pokušaju njegova ostvarenja. Ta ideja prati svako provođenje, ostvarivanje i ostvarenje nekoga “zajedničkoga dobra” kao cilja djelovanja neke zajednice ili više zajednica, te se na toj ideji (kao idealu) onda i mjeri uspješnost njegova ostvarenja, ali, na žalost, često i konstatira posvemašnji promašaj. Zapadnjačka povijest obiluje i promašajima. Samo 20. stoljeće je iznjedrilo komunizam i fašizam kao dva zapadnjačka promašaja s enormnim katastrofalnim posljedicama. *Bonum commune* nije samo nešto što čovjek razumski spoznaje, razumski stavlja kao cilj, te razumski ostvaruje, nego je ono jednim dijelom također nešto što prethodi svakomu razumskom razmišljanju, djelovanju i ostvarivanju, nešto što je apriorno dano, te nešto što na koncu u svojoj eidetsko-idejno-idealnoj dimenziji ipak ostaje nedostižnim. Na njemu se, naime, mjere sva naša razmišljanja, htijenja, čežnje i djelovanja (nas *pojedina*, *osoba* u našoj *socijalnoj naravi* i u našim *društvenim tvorevinama*). Ono ima u sebi – i kod Aristotela¹ a i kod Tome Akvin-

¹ “Svako umijeće i svako istraživanje, te slično djelovanje i pothvat, teže, čini se nekom dobru. Stoga je lijepo rečeno da je dobro ono čemu sve teži.” Aristotel, *Nikomahova etika* (prev. T. Ladan), 1094a 1–5. U istom pravcu, a u prilog mojoj interpretaciji tominskoga pojma “bonum

skoga² – i voljnu dimenziju. “*Bonum est quod omnia appetunt*”. Intelpekt je primarno upućen na istinito (*verum*), a volja na dobro (*bonum*). Za aristotelovsko-tominskim (za razliku od novoskolastičko-tomističkoga) *bonum* teže = appetunt (čeznu) svi i sve (*omnia*) i zato je ono uistinu opće (*commune*). “Opće dobro” se ne želi samo spoznati na puki intelektualni način (što izričito naglašavaju gotovo sve novoskolastičke interpretacije), te pod svaku cijenu suhoparno i razumski, a u puno slučajeva čak primjenom sile i prinude (*Gewalt* i *Zwang*) ostvariti. *Bonum commune*, kao sveopća sreća, jest ideja i ideal za kojim se teži i čezne. Upravo u ovoj eidetsko-idejno-idealnoj dimenziji pojma *bonum commune*, uistinu, i leži tajna kao i nemogućnost njegovoga jednoznačnoga, jasnoga i razgovijetnoga definiranja, za kojim i skolastika i novoskolastika kao ideal preciznosti i oštroumlja teže. Istom ova dimenzija pojma “bonum commune” omogućuje i upotpunjuje razumijevanje “općega dobra” (*Gemeingut*) u njegovoj ontičko-empirijskoj (zajedničko dobro = *gemeinsames Gut*) kao i u njegovoj teorijsko-ontološkoj dimenziji (opća dobrobit = *Gemeinwohl*), te ozbiljno uzima u obzir i njegovu povijesnu genezu, tj. njegovo pred-kršćansko podrijetlo i njegovu neprijepornu i prepoznatljivu kršćansku kreativnu preobrazbu. Ovim svojim skromnim pokušajem želim pokazati kako ova grčko-kršćanska ideja može (*kann*) i treba (*soll*) biti odlučan unikatno-prepoznatljivi, kršćansko-europski doprinos novomu globalnomu poretku, doprinos koji se zacijelo ne može zadovoljiti pukom činjenicom da se budućem Europskom ustavu akcidentalno “prilijepi” i pridjev “kršćanski”. Stoga mi je u ovom osvrtu bio primarni i jedini cilj ponajprije naglasiti grčko (Platon: *to agathon*; Aristotel: *tagathon kai ariston*) podrijetlo (*Her-kunft*) ove prepoznatljive i stožerne europske ideje, potom konstatirati njezino prispijeće (*Ankunft*), udomljenje kao i prepoznatljivu kreativnu preobrazbu u kršćanstvu (*bonum commune*) te se, naposljetku, zauzeto zalagati za njezinu budućnost (*Zu-kunft*) u budućem globalnom svjetskom poretku. Mišljenja sam da je ideja “općega dobra” za Europu i dar i zadaća (*Gabe und Auf-gabe*), zadaća koja se nipošto ne može ispuniti pukom interpretacijom te ideje. Stoga želim izričito naglasiti kako ni najsuptilnija interpretacija ni najoštroumnija refleksija o tome “bonum commune” nipošto ne dispenciraju od njegova prvotnoga (*ratione non tempore*) zahtjeva koji je tradicija izrazila poznatim načelom “bonum faciendum est!”. Upravo zato što smatram da se dobro (*to agathon, bonum*) prije svake interpretacije, te neovisno o bilo kakvoj interpretaciji, prvotno (*ratione non tempore*) treba (*soll*) činiti, to klasično etičko načelo (*bonum*

commune” navodim još jedno mjesto iz Aristotelove *Metafizike*: “... a od svih je znanosti najpodobnija vladati (i podobnija je vladati od neke podređene) ona koja zna poradi čega treba činiti svaku stvar; a to je Dobro svake pojedinosti, i u cijelosti ono Najbolje u cjelokupnoj naravi.” Aristotel, *Metafizika* (prev. T. Ladan), 982 b 3–6. To Aristotelovo “Dobro” i “Najbolje” (*tagathon kai ariston*) jest ono za čime sve (i svi) teži.

² Toma Akvinski se izričito poziva na gore navedeno mjesto iz Aristotelove *Nikomahove etike* u svojoj “Quaestio I”, *De veritate*: “Bonum est quod omnia appetunt”. T. Akvinski, *De veritate I*, a 1, resp.

faciendum est) u ovoj svojoj interpretaciji nazivljam *agatološkim imperativom* te ga na taj način terminološki razlučujem od Kantova *kategoričnoga imperativa*, ne želeći pri tomu ni za dlaku umanjiti njegov kategorični karakter.

Ante Sesar
Put Pudarice 9 E
HR-23000 Zadar
ante_sesar@hotmail.com